

гулирование зависит от направления охраны прав и содержания самих работ. Выполнение таких работ на заказ осуществляется в рамках одного смешанного договора или ряда поэтапных договоров, которые объединены единой целью. Это дает возможность применить аналогию закона.

Ключевые слова: договор, земельный участок, придомовая территория.

Summary

The article considers the legal nature of relationships, which consist on the landscape and design. The author considers them as a manifestation of the right to individualisation and the right to a decent standard of living. Legal regulation depends on the direction of protection and the content of actual work. In carrying out such works on the order is made under a contract or a mixed series of phased contracts, which are united only purpose. This allows you to use the analogy of the law.

Key words: contract, land, house territory, landscape design.

Отримано 9.11.2011

Т. Є. КРИСАНЬ

Тетяна Євгенівна Крисань, кандидат юридичних наук, доцент Одеської національної морської академії

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

З розвитком України як демократичної, правової держави та разом із поступовою інтеграцією країни до економічної, гуманітарної та правової систем Європи та світу в юридичній науці та практиці з'являються нові поняття та інститути цивільного матеріального та процесуального права. Необхідність цих інститутів у правовому просторі України викликана не лише розвитком ринкових відносин, а й встановленням конституційного, законного пріоритету прав людини, його честі та гідності в суспільних відносинах. Однією з важливих правових новел, що відображають ці зміни, є інститут відшкодування моральної шкоди.

Право на відшкодування моральної шкоди належить до гарантованих Конституцією України прав. Згідно з її положеннями, кожен має право на відшкодування моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації¹, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень², актами і діями, що визнані не конституційними³. Окрім цього, детальна регламентація підстав, умов, порядку та розмірів відшкодування моральної шкоди міститься в актах цивільного, трудового, земельного та іншого законодавства. Можливість відшкодування моральної шкоди передбачена рядом статей Цивільного кодексу України⁴.

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 травня 1995 р. № 4 визначає моральну шкоду як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно, право на відшкодування моральної шкоди мають лише фізичні та юридичні особи; із кола суб'єктів виключаються інші суб'єкти цивільного права, зокрема: український народ, держава, АРК, територіальні громади, іноземні держави тощо.

Виходячи з поняття моральної шкоди, можна визначити теоретично-правове поняття права на компенсацію моральної шкоди, що являє собою можливість людини, якій заподіяно таку шкоду внаслідок порушення її природних прав і свобод, вимагати від порушника виконання його обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення або послаблення у неї негативних психічних станів та процесів, викликаних приниженням її гідності внаслідок цього порушення; а також її можливість звернутись, у разі потреби, до компетентних державних чи міжнародних органів за примусовим забезпеченням виконання зазначеного обов'язку. Слід зазначити, що ЦК розрізняє «моральну» та «немайнову» шкоду. Термін «моральна шкода» застосовується до фізичних осіб, а термін «немайнова шкода» – щодо аналогічних втрат юридичних осіб. Однак і в ЦК, і в інших нормативних актах, як ми бачимо на прикладі вище наведеної Постанови Пленуму Верховного Суду України, ці терміни вживаються як тотожні.

Оскільки відшкодування моральної шкоди фактично є одним із прикладів застосування механізму цивільно-правової відповідальності (у даному випадку – стосовно компенсації немайнових втрат), для втілення даного механізму в життя необхідна наявність усіх чотирьох умов настання цивільної відповідальності, до яких належать протиправність порушення належного потерпілому права, власне завдана шкода та її причинно-наслідковий зв'язок з поведінкою правопорушника, а також вина останнього. ЦК, однак, вказує

умови, за яких моральна шкода підлягає відшкодуванню незалежно від вини суб'єкта, що її завдала: якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи; якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт⁵. Цей список не є вичерпним. Приміром, у ст. 1209 ЦК встановлено обов'язок продавця, виготовлювача товарів, виконавця робіт і послуг незалежно від їхньої вини відшкодовувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них. Також у цьому контексті можна згадати положення Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р., що вказують, що «шкода (у тому числі моральна), заподіяна фізичним чи юридичним особам внаслідок аварії, що сталася на об'єкті підвищеної безпеки, незалежно від вини суб'єкта господарювання, у власності або у використанні якого перебуває об'єкт підвищеної безпеки, відшкодовується суб'єктом господарської діяльності цим особам у повному обсязі, крім випадків, коли аварія виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого»⁶.

Протиправність також може бути виключена з переліку зазначених загальних умов цивільно-правової відповідальності, наприклад, у разі завдання моральної шкоди у стані крайньої необхідності, якщо суд дійде висновку про справедливість стягнення відповідної компенсації, а також у спеціально передбачених законом випадках заподіяння моральної шкоди при виконанні особою покладених на неї публічно-правових обов'язків.

Говорячи про відшкодування моральної шкоди як міри цивільно-правової відповідальності, слід зазначити, що в даному випадку виступає її об'єктом. По-перше, ним є особисті нематеріальні блага, а по-друге (і, що важливо, одночасно з першим), – морально-правові імперативи добросовісності, розумності та справедливості, на захист яких особливо виразно, порівняно з іншими засобами цивільно-правового захисту, націлений інститут відшкодування моральної шкоди, і які у різній прикладній формі є звернутими одночасно до порушника (оскільки ступінь виявленої ним добросовісності набуває особливого юридичного значення у контексті розгляду конкретної судової справи), потерпілого (у значенні недопущення ним формулювання надто очевидно надмірних вимог) і суду (стосовно спрямування його оціночної діяльності щодо фактичної поведінки сторін, обґрунтованості їхніх доводів та суперечностей).

Виходячи з цього, можна зробити висновок про не надто характерне для решти інститутів цивільного права переплетення приватного та публічного інтересів у рамках інституту відшкодування моральної шкоди, адже він безпосередньо стосується утвердження у сфері цивільних відносин певних моральних засад, а саме посилення превенції щодо додержання імперативних морально-правових вимог.

З огляду на відсутність природної залежності між немайновим об'єктом правового захисту і майновим характером компенсації, що може присуджуватися потерпілому в разі порушення належних йому особистих немайнових благ, дослідники інституту відшкодування моральної шкоди традиційно звертають увагу на актуальну проблему визначення критеріїв розміру відповідальності за вчинення таких правопорушень. У сучасній судовій практиці зазначене питання часто перетворюється на камінь спотикання при практичному застосуванні відповідного механізму цивільно-правового захисту.

Зокрема, деякі автори висловлюють думки щодо ролі, яку в даному випадку слід приділяти майновому стану або певному статусу сторін деліктного зобов'язання, що виникає з приводу відшкодування немайнових втрат особи⁷. На нашу думку, це суперечить таким публічно значимим критеріям розумності, справедливості й добросовісності, які мають лежати в основі визначення розмірів належного відшкодування немайнової шкоди, завданої постраждалій особі. У разі належного застосування таких критеріїв стає очевидною неприйнятність спроб обґрунтувати належність виплати більших компенсаційних сум представникам більш заможних або нібито вищих за соціальним статусом груп населення, адже основою для визначення порядку та розміру відшкодування будь-кому моральної шкоди є загальна для кожного члену соціуму цінність порушеного права та однакові для кожного вимоги щодо розумної і добросовісної поведінки⁸.

З іншого боку, зазвичай наявність в окремої категорії осіб спільних ознак, яким законодавець прагне надати певного юридичного значення, враховується шляхом закріплення за цими суб'єктами спеціального правового статусу, що в матеріально-правовому плані передбачає або специфічність змісту чи обсягу прав і обов'язків зазначених суб'єктів як учасників заздалегідь визначених законодавцем правовідносин, або визначення для цього кола осіб спеціального порядку набуття і реалізації зазначених прав і обов'язків. Наприклад, спеціальний правовий статус так званих публічних осіб передбачає законодавче визнання правомірними окремих форм поведінки, якою зазначеним особам може бути завдано моральної шкоди у зв'язку зі здійсненням іншими суб'єктами їх права на свободу вираження поглядів. Отже, можна сказати, що будь-які статусні ознаки суб'єкта права, що дозволяють його зарахувати до якоїсь відокремленої групи осіб, набувають у відносинах з відшкодування моральної шкоди самостійного юридичного значення лише, якщо вони за законодавчо закріплені як елементи правового статусу певної категорії учасників суспільних відносин та якщо їх виявлення є практично необхідним у даному контексті. Повертаючись до питання визначення відшкодування моральної шкоди у контексті конкретних деліктних правовідносин, слід зазначити загальні положення щодо порядку та критеріїв відшкодування немайнової шкоди особам, яким її було завдано. Норми ЦК вказують, що моральна шкода відшкодовується грошима, майном або в інший спосіб. Спосіб відшкодуван-

ня може бути встановлений законом. За погодженням сторін між сторонами або за рішенням суду моральна шкода може бути відшкодована не грошми, а іншим майном, тобто шляхом надання інших речей. У будь-якому випадку, для того, щоб призначити справедливе відшкодування, сторони чи суд повинні оцінити адекватність майнового блага завданій моральній шкоді, для чого необхідно здійснити грошову оцінку відповідного майнового блага та моральної шкоди. Розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більш, аніж достатнім для розумного задоволення потреб потерпілої особи і, що важливо, не повинен призводити до її збагачення.

Також законодавець зазначає, що розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, а також з урахуванням інших обставин, які мають інше значення. Підкреслюється, що при визначенні розміру відшкодування мають враховуватися вимоги розумності і справедливості. Оскільки критерії розумності і справедливості, вказані законодавцем, є відверто «гумовими» та суто суб'єктивними, універсальної формули розрахунку розміру компенсації моральної шкоди не існує. На це впливає й те, що неможливо добитися єдиної практики з визначення розміру грошової компенсації з відшкодування заподіяної моральної шкоди через унікальність обставин кожної конкретної справи. Втім, принцип розумності і справедливості можна трактувати як те, що розмір компенсації при аналогічних обставинах не повинен суттєво відрізнятися. Якщо по більшості розглянутих справ суди присуджують однаково низькі суми компенсації, то твердження про несправедливість розміру відшкодування будуть логічно неспроможними. У той же час мінімальний розмір компенсації за моральну шкоду передбачається Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду» від 1 грудня 1994 р., за яким відшкодування моральної шкоди за час перебування під слідством і судом проводиться виходячи з розміру, який є не меншим одного розміру мінімальної заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством чи судом⁹. Законом України «Про загальнообов'язкове державне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р. передбачений максимальний розмір страхової виплати за моральну шкоду – 200 розмірів мінімальних заробітних плат¹⁰. Слід вказати, що Конституційний Суд України дійшов висновку про відповідність цієї норми Конституції й законам України. Однак у своїй окремій думці суддя Конституційного Суду України П. М. Ткачук зазначає, що «...такий висновок може призвести до дискримінації працівників у випадку відшкодування їм моральної шкоди, заподіяної умовами виробництва. Частиною 3 ст. 34 Закону сума страхової виплати за моральну шкоду не може перевищувати 200 мінімальних заробітних плат, тоді як ЦК України розмір грошового відшкодування не обмежений. При цьому таку дискримінацію можуть відчувати саме застраховані працівники».

Теоретично, в судових рішеннях обов'язково повинні наводитися мотиви визначення розміру моральної шкоди, але вони, на жаль, нерідко відсутні. Але, знову ж таки, зважаючи на суб'єктивність критеріїв розумності та справедливості, навряд чи реально стверджувати, про правильність чи помилковість таких мотивів у разі їх наведення, тому їх роль дещо знівельовується. Важливим також є те, що розмір моральної шкоди не залежить від розміру відшкодування матеріальної шкоди та чи була вона відшкодована, хоча ці обставини можуть братися до уваги, внаслідок чого розмір відшкодування моральної шкоди може бути зменшено, враховуючи також ступінь вини потерпілого та матеріальне становище відповідача. Окрім того, для оцінки моральної шкоди, завданої особі, слід звернути увагу на визначення різниці між моральною та фізичною шкодою, остання з яких також віднесена законодавцем до поняття «моральна шкода», та за своєю суттю лежить у трохи іншій площині. Заподіяні моральна та фізична шкода відбиваються у різних сферах людської життєдіяльності: відповідно, ідеальної (духовної) та матеріальної (тілесної), що припускає і розходження використовуваних принципів оцінки заподіяної шкоди та її компенсації.

Принципи компенсації моральної та фізичної шкоди не можуть бути однаковими. Оскільки фізичні страждання викликаються фізичною шкодою, що заподіюється у матеріальній сфері, вони підлягають набагато об'єктивнішій оцінці, тобто за своїм змістом компенсація фізичних страждань може наближатися до відшкодування. Інша ситуація склалася з компенсацією моральних страждань, викликаних шкодою, заподіяною в ідеальній сфері. Вони не можуть бути оцінені з позицій настільки узагальнених, як фізичні, і для того, щоб вони могли бути компенсовані виходячи із засад розумності, виваженості та справедливості, необхідне ретельне і всебічне вивчення обставин заподіяння шкоди, особистості заподіювача шкоди й особи, яка зазнала страждань, тобто важливо максимально індивідуалізувати підхід до оцінки моральних страждань.

Існує ще одна важлива обставина, що дозволяє наполягати на необхідності відокремлення моральних страждань від фізичних як самостійних видів шкоди – моральної і фізичної. Особа повинна мати право на компенсацію моральної шкоди, заподіяної особі в результаті будь-якого правопорушення, від якого особа потерпіла, адже порушення такого немайнового права як гідність особистості, неодмінно викликає порушення гарантованих Конституцією прав і свобод особи. Будь-яке правопорушення, в тому числі й те, в результаті якого не заподіяно фізичної шкоди, обов'язково супроводжується моральними стражданнями особи, щодо якої це правопорушення було вчинене. Якщо фізичної шкоди не було заподіяно, то не могли виникнути і фізичні страждання, а тому при вчиненні будь-якого правопорушення щодо певної особи можна казати про «презумпцію моральних страждань».

Отже, можна зробити висновок, що чинне законодавство не містить методики чи способів обчислення моральної шкоди. Більшість учених вважають, що для визначення сум морального відшкодування потрібні спеціальні знання, оскільки кожен випадок має свої відмінні риси. Деякі з науковців пропонують власні методики вирахування розміру моральної шкоди. Найбільш відомі з них методики вітчизняної вченої О.Штефан та російського дослідника О. Ерделевського. Так, методика Ерделевського ґрунтується на: а) резюмуванні моральної шкоди – страждань, які повинні відчувати «середня», «нормально» реагуюча на протиправну щодо неї поведінку людина (на сьогодні основний метод в РФ); б) визначення базисного рівня компенсації за страждання, спричинені заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, що приймається в розмірі 720 мінімальних розмірів заробітної платні (дохід працюючої людини за 10 років); в) розробленій шкалі співвідношень розмірів компенсації моральної шкоди на основі співвідношень максимальних санкцій Кримінального кодексу, що передбачають відповідальність за посягання на аналогічні права людини; г) розробленій формулі, за допомогою якої можна визначити розмір компенсації та яка враховує критерії, що повинен брати до уваги суд при вирішенні відповідного питання.

На підставі всього вищезазначеного можна зробити висновок, що, незважаючи на те, що інститут відшкодування моральної шкоди, завданої особі, належить до відносно нових інститутів цивільно-правової відповідальності та правового поля України в цілому, його стан, як у сфері нормативної регламентації, так і у сфері правозастосування, є якщо не задовільним, то принаймні прийнятним. Кількість судової практики з цього питання має чітку тенденцію до збільшення, що сприятиме в подальшому більш продуктивному судочинству в цій галузі. Треба відзначити, що розвиток цього інституту напряду залежить від правової культури населення, ознайомлення його зі своїми ключовими правами та свободами, а також правовими механізмами їх захисту, серед яких, як вже було зазначено, не останнє місце займає відшкодування моральної шкоди.

¹ Конституція України // ВВР. – 1996. – № 30.

² Там само. – С. 62.

³ Там само. – С. 152.

⁴ Цивільний Кодекс України // ВВР. – 2003. – № 40–44.

⁵ Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» // ВВР. – 2001. – № 15.

⁶ Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду» // ВВР. – 1995. – № 1. – С. 16.

⁷ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.05.1995. – № 4. – С. 152.

⁸ *Примак В.* Правове значення статусу сторін у відносинах з відшкодування моральної шкоди // Юридична Україна. – 2010. – № 11. – С. 72.

⁹ *Примак В.* Функції відшкодування моральної шкоди як заходу цивільно-правової відповідальності // Юридична Україна. – 2010. – № 9. – С. 13.

¹⁰ *Толкачев Д. І.* Врахування статусу сторін при визначенні розміру компенсації моральної шкоди // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 3. – С. 41.

Резюме

У статті розглядаються правові аспекти відшкодування моральної шкоди у цивільно-правових відносинах.

Ключові слова: відшкодування, моральна шкода, цивільно-правові відносини.

Резюме

В статье рассматриваются правовые аспекты в гражданско-правовых отношениях.

Ключевые слова: возмещение, моральный вред, гражданско-правовые отношения.

Summary

Law aspects of the moral harm compensation in civil law relationships are revealed in the article.

Key words: compensation, moral harm, civil law relationships.

Отримано 6.12.2011

О. П. КУЛИНИЧ

Ольга Павлівна Кулинич, аспірант Інституту
держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ

Поняття «спосіб захисту» є ключовим для інституту захисту цивільних прав та законних інтересів. Для захисту цивільного права у юрисдикційному порядку застосовуються способи захисту цивільних прав, передбачені у ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України¹ (далі – ЦКУ). Суд може також захистити цивільне право або законний інтерес й іншим способом, встановленим законом або договором. Вибір способу захисту має базуватися на чіткому розумінні його правової природи. Адже «необмежене коло санкцій може призвести до утиску прав суб'єктів цивільно-правових відносин»². З огляду на те, що в цивільному законодавстві України не міститься дефініція поняття «спосіб захисту», виникає необхідність проаналізувати наукові підходи до визначення змісту цього поняття.

Право приватної власності на земельну ділянку за своєю природою є речовим правом. Тому для його захисту можуть застосовуватися як загальні способи захисту, передбачені ч. 2 ст. 16 ЦКУ, що застосовуються для захисту всіх видів цивільних суб'єктивних прав та законних інтересів, так і спеціальні способи захисту, закріплені у главі 29 ЦКУ, які використовуються для захисту речових прав. У Земельному кодексі України³ (далі – ЗКУ) також є норми, що визначають способи захисту земельних прав (ч. 2 ст. 152 ЗКУ). Однак вони переважно відтворюють положення цивільного законодавства про захист прав. Отже, передбачені цивільним законодавством способи захисту займають основоположне місце в системі способів захисту права приватної власності на земельні ділянки.

Проблематика цивільно-правового захисту прав та законних інтересів, зокрема «способів захисту», була предметом дослідження таких українських вчених-цивілістів, як О. В. Дзера, В. Д. Андрійцьо, Т. М. Підлубна, І. О. Антонюк, Я. Н. П'янова, І. М. Кучеренко, Я. М. Шевченко та ін. Вона досліджувалася й російськими вченими М. І. Брагінським, В. В. Вітрянським, А. П. Вершиніним, В. С. Ємом, А. І. Базилевичем, А. П. Сергєєвим. Однак, дана проблематика до цього часу є недостатньо дослідженою.

Метою статті є з'ясування поняття та юридичної природи цивільно-правових способів захисту права приватної власності на земельні ділянки у праві України.

У науці цивільного права склалися кілька основних підходів до визначення «способів захисту». Зокрема, способи захисту цивільних прав розглядають: 1) як «правий засіб» впливу на суспільні відносини з метою захисту суб'єктивного права; 2) через категорію «захід»; 3) через категорію «дія»; 4) як особливий «прийом», за допомогою якого здійснюється захист права; 5) як «правова конструкція».

В. В. Вітрянський та В. В. Болгова визначають зміст поняття «спосіб захисту» через категорію «правовий засіб». В. В. Вітрянський під способами захисту розуміє передбачені законом засоби, за допомогою яких забезпечується припинення, попередження, усунення порушень права, його поновлення або (і) компенсація збитків, що спричинені порушенням суб'єктивного цивільного права⁴. В. В. Болгова під «способом захисту» розуміє «правовий засіб, що застосовується у разі здійснення протиправного діяння або за порушення суб'єктивного права і/або законного інтересу, в межах та формах, що допускаються законом»⁵. Наведені визначення мають взаємодоповнюючий характер, адже при характеристиці категорії «спосіб захисту» в них поєднуються різні критерії до визначення даного поняття – мета та підстави застосування.

Якщо спосіб захисту є спеціальним правовим засобом, то виникає необхідність розкрити зміст категорії «правовий засіб». А. В. Малько визначає «правовий засіб» як правове явище, що виражається в інструментах і діяннях, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується задоволення суспільно корисних цілей⁶. На погляд С. С. Алексєєва, категорія «засіб» характеризує інструмент правового впливу на суспільні відносини, і як інститутивне явище правової дійсності характеризує «субстанційну, статичну сторону правової системи»⁷.

Таку думку поділяють не всі дослідники. Так, Ю. Б. Батуріна, навпаки, під «правовим засобом» розуміє «діяльнісно-інституційне утворення, що відтворює функціонально-динамічну сторону правових явищ та права в цілому». При цьому категорія «правовий засіб» співвідноситься із категорією діяльність як «конкретний інструмент, який використовують суб'єкти здійснення юридичної діяльності», а інституційність є іманентною властивістю правового засобу та «характеризує правовий засіб як утворення, яке завжди є невіддільною частиною права в цілому»⁸.

Б. І. Пугінський звужує поняття правових засобів, опускаючи норми права, до комбінації юридично значимих дій, що здійснюються суб'єктами на власний розсуд у тій мірі, що дозволяється законом, та забезпечують досягнення цілей, що не суперечать законодавству та інтересам суспільства⁹.

Вважаємо, що спосіб захисту права як спеціальний правовий засіб характеризується через категорії «діяльність» та «інституційність». Спосіб захисту як інструмент правового впливу має закріплення у санкції